

UOT: 811.512.162

<https://doi.org/10.59849/2409-4838.2024.2.47>

SUBYEKTİV MODALLIQ: NİDALARIN SUBYEKTİV MODALLIĞIN YARANMASINDA ROLU

Könül Aydın qızı Məmmədova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan

*konulkokoromemmedli@gmail.com

Modallıq danışanın ifadə etdiyi fikrə münasibətini, ifadə olunan fikrin obyektiv reallığa münasibətini əks etdirən qrammatik-semantik kateqoriyadır. Modallıq obyektiv və subyektiv olmaqla iki növə bölünür. Subyektiv modallıq danışanın təsvir olunan fakt və hadisələrə qiymətidir; əminliyinin, əminsizliyinin, razılığının, narazılığının, narahatlığının, müsbət və mənfi qiymətləndirilməsidir. Kommunikativ aktın iştirakçısı öz niyyətinə və emosional vəziyyətinə uyğun olaraq nitqində ötürülən məlumatın müxtəlif modal qiymətləndirilməsini həyata keçirir və emosional reaksiyalarını bildirir. Modal reaksiyalar danışanın emosional vəziyyəti ilə sıx bağlıdır. Dildə emosionallığı bildirən, hiss və duyğuları ifadə edən dil vasitələrindən biri və ən əsası nidalardır. Nidalarda subyektiv obektə münasibəti əks olunur. Nidalar hiss, həyəcan bildirməklə yanaşı, cümlə daxilində fikrə şəxsin münasibətini bildirmiş olur. Nidalar cümlənin ekvivalenti kimi onun modal komponenti, tərkib hissəsi qismində çıxış etmək imkanına malikdir.

Açar sözlər: subyektiv modallıq, emosiya, nida, modal sözlər

GİRİŞ

Modallıq danışanın ifadə olunan fikrə münasibətini, ifadə olunan fikrin obyektiv reallığa münasibətini əks etdirən qrammatik-semantik kateqoriyadır. Modallıq ətrafı tanımaq zərurətindən və mümkünlüyündən bəhs edən semantik anlayışdır. Bu bir çox alimlərin diqqətini çəkən mürəkkəb semantik kateqoriya imkan, vaciblik, mümkünlük, öhdəlik, icazəlik, məqsədüyükunluq, müəyyənlik, zərurət və s. ilə bağlıdır. Demək olar ki, həyatımızdakı bir çox ifadələr modallıqla əlaqələndirilir. Ənənəvi və müasir dilçilik ədəbiyyatlarında ən mühüm sintaktik kateqoriya kimi modallıq kateqoriyası məsələsi geniş və hərtərəfli işıqlandırılmışdır. Modallıq kateqoriyasının tədqiqi çərçivəsində tədqiqatçılar danışanın şəxsiyyəti probleminə müraciət edərkən onun kommunikativ əhəmiyyətini vurğulayırlar. Bu kommunikativ mövqe ifadənin subyektivliyinin əsas amili kimi çıxış edir.

XX əsrdən XXI əsrin əvvəllərinə qədərki elmi araşdırmalar özünün antroposentrik istiqaməti ilə xarakterizə olunur. Müasir dilçilik dili yalnız daxili qayda-qanunları ilə deyil, eyni zamanda, insanla, onun qavrayışı, düşüncəsi, daxili aləmi və mədəniyyəti ilə qırılmaz vəhdətdə öyrənir. Dil həm insanlararası kommunikasiya, həm də insanın özünün və ətrafının əksolunma vasitəsidir. Belə ki, insan ətraf aləmdə baş verənləri öz həyat təcrübəsindən keçirərək bu proseslərə münasibət bildirir. XIX əsrdə yaşamış V.F.Humbolt da qeyd edir ki, insanın bütün digər fəaliyyətlərində olduğu kimi hisslər də dilə nüfuz edərək özünü bürüzə verir [10, s. 399].

ƏSAS HİSSƏ

Dilçilər modallığı obyektiv və subyektiv olaraq diferensiallaşdırırlar. Lakin onların arasında fərqli fikirlər də mövcuddur. Bəziləri hesab edirlər ki, modallığın yalnız bir növü var və bu bölgülər arasındakı bərabərlikdə tərəddüd edirlər. Digərlərinə görə, obyektiv və subyektiv modallıq vəhdət şəklində cümlədə təşəkkülünü tapır. Bir qisim dilçilər düşünür ki, subyektiv modallıq mətnin ilk yox, sonrakı cümlələrində ortaya çıxır. Dildə hər şey insandan gəlir və insana ünvanlanır. Bununla yanaşı, bizi dilin subyektiv təbiətinə yönləndirərək subyektiv modallığın üstünlüyünü önə çəkənlər də az deyil.

Dilçilərin bir qismi hesab edir ki, subyektiv modallıq obyektiv reallığın insan təfəkküründə əksidir. Hər bir fərd obyektiv reallığa münasibət göstərir və onu subyektivləşdirir. Bunları əsas götürən dilçilər obyektiv modallığın mövcudluğunu bir kənara qoyurlar. Modallıq emosionallıq və qiymətləndirmə kateqoriyaları ilə sıx bağlıdır. Hətta onların sərhədlərini müəyyənləşdirmək bəzən çətinlik törədir. Bu kateqoriyalar subyektiv modallıqla əlaqəlidir. Bir kateqoriya kimi qiymətləndirmənin rolu danışanın münasibətinin reallığa ötürülməsindən ibarətdir.

V.Z.Panfilova görə, subyektiv modallıq danışanın ifadə olunmuş fikrə münasibətini göstərir və daha dəqiq desək, onun necə qiymətləndirildiyini əks etdirir [9, s. 37]. Subyektiv modallıq danışanın və ya obrazın təsvir olunan fakt və hadisələrə qiyməti, əminliyinin, əminsizliyinin, razılığının, narazılığının, narahatlığının, müsbət və mənfi qiymətləndirməsinin ifadəsidir. Kommunikativ aktın iştirakçısı öz niyyətinə və emosional vəziyyətinə uyğun olaraq nitqində ötürülən məlumatın müxtəlif modal qiymətləndirilməsini (etibarlılıq, etibarsızlıq, reallıq, qeyri-reallıq, istək, imkan, öhdəlik və s.) həyata keçirir və nitq obyektinin təsnifatının qiymətləndirmə dərəcələri üzrə yaxşı və ya pis və onlarla əlaqəli kommunikatorların emosional reaksiyalarını bildirir. V.Z.Panfilov subyektiv modallığa xas olan qiymətləndirici elementin əhəmiyyətini vurğulayır [9, s. 38]. Subyektiv modallıqda danışanın ifadə olunan fikrə inamı, inamsızlığı, deyilən fikirlə razılış, razılışmamağı və s. öz əksini tapır. Subyektiv modallıq obyektiv reallığın konkret fərdin təfəkküründə əksidir. Mənimsəmə konkret şəxsin bilik səviyyəsindən, məntiqi-psixoloji təfəkkür tərzindən, yaddaşından və s. amillərdən asılı bir yaradıcı prosesdir. Obyektiv reallığın əksi, qavranılması, mənimsənilməsi həmişə subyektivdir. Obyektiv reallığa münasibət fərd tərəfindən bildirilir [2, s. 20].

Subyektiv modallıq anlayışını geniş araşdıran fransız alimi Ş.Ballinin fikrincə, subyektiv modallıq söyləmin əsas əlaməti olaraq yaranır. Bu modallığın əsasında dəyərləndirmə anlayışı gizlənilir.

Y.R.Taqiltsyevanın fikrincə, subyektiv modallıq fikir subyektini tərəfindən ötürülən situasiyanın əks olunmasının adekvatlığının qiymətləndirilməsini ifadə edir [2, s. 19]. Yəni danışanın nöqtəyi-nəzərindən söyləmin məzmununa etibarlılıq dərəcəsini göstərə bilər. Subyektiv modallıq bizə kommunikasiya aspektində hökmləri nəzərdən keçirməyə imkan verir. O, danışanın daxili vəziyyətinin (aləminin) ötürülmə vasitəsidir, bu da geniş mənada daxili aləmin dil vasitələri ilə açılması deməkdir. Bu kateqoriyası özündə fikir cəhətdən yaxın, lakin müxtəlifçəlikli bir neçə mənə daşıya bilər.

Subyektiv modallıq cümlə, mətn fraqmenti və ya bütöv mətn səviyyəsində araşdırıla bilər. Mətn modallığı müəllifin reallığa olan ümumi münasibətini ifadə edə bilər. Müəllif modallığının subyektiv modallıqdan fərqi odur ki, subyektiv modallıq cümlə səviyyəsində reallaşa bilmək imkanına malikdir. Bu növ modallıqlar üçün oxşar olan xüsusiyyət kimi danışan (və ya müəllif) münasibətindən yaranan qiymətləndirmə komponentini göstərmək olar. Subyektiv modallıq cümlədə özünü əks etdirir, sintaktik kateqoriya kimi cümlənin vacib əlamətlərindən birinə çevrilir, onun semantik yükünü müəyyənləşdirir.

N.E.Petrov modallıqda emosional münasibətin olduğunu qeyd edir. O, bura qorxu, məyusluq, sevgi, tərif, ironiya, nifrət və digər emosiyaları daxil edir [2, s. 28].

E.M. Qalkina Fedoruk qeyd edir ki, subyektin xüsusiyyətini, onun emosiya keçirmək və ifadə etmək kimi cəhətlərini özündə əks etdirən emosionallıq nitq materialı ilə danışan arasındakı subyektiv modallıq münasibətlərində ifadə olunur [7, s. 102]. Dilçilikdə bəzi fikirlər vardır ki, ötürülənə emosional münasibət elə modallıqdır və subyektiv modallıq ötürülən fikrə emosiyaların ekspressiv münasibətidir.

Beləliklə, bir çox dilçilər modallıq və emosionallığın sərhədlərini müəyyənləşdirərkən nitq predmetinə danışanın emosional münasibətinin olduğunu qeyd edirlər. Bu da emosionallığın modallıq kateqoriyasına aidliyini müəyyənləşdirir. Subyektiv modallıq təbii dildə həqiqətən mövcud olan danışanın fikrə subyektiv münasibətinin emosional-ekspressiv çalarlarını (inam, etiraz, şübhə, təəcüb, ironiya və s.) əhatə edir.

Dilçilikdə fikrə münasibətdə hiss, duyğuların da əks olunduğunu, kədər, sevinc, qəzəb, təəcüb, qorxu və digər emosional-ekspressiv səciyyəli ifadələri modallığı yaradan vasitələr arasında heç bir əlaqə olmadığını qeyd edənlər də vardır.

Modallıq özündə kommunikativ modusları əhatə edir: danışanın, biliyin, fikrin, qiymətləndirmənin modusu. Linqvistik modallıq məntiqi modallığın əsasında olur. Modallıq münasibətin ifadəsi kimi öz təbiətinə görə qiymətləndirici və subyektivdir, belə ki, o, subyektdən asılıdır və onun tərəfindən yönləndirilir.

Modal reaksiyalar danışanın emosional vəziyyəti ilə sıx bağlıdır. Nitq predmetinə danışanın emosional münasibətinin əks olunduğu emosional-ekspressivlik insanı əhatə edən ətraf aləmə münasibətin xüsusi spesifik forması hesab olunur, bu da modallıq kateqoriyasında emosional-ekspressivliyin vacib olduğu qənaətinə gəlməyə imkan verir. Modallıq və emosionallıq bir bütövün tərkibi şəklində iştirak edirlər.

Modallığın özündə bir-biri ilə əlaqəli iki növ ifadə olunur: obyektiv və subyektiv. Başqa sözlə desək, daxili və xarici modallıq. Daxili modallıqdan fərqli olaraq, xarici modallıq nitq predmetinə emosional münasibəti reallaşdıran bütün propozisiyaya aiddir. Nitq predmetini müəyyənləşdirərkən daxili modallıq, emosional münasibəti müəyyən edərkən isə xarici modallıq dominant olur.

Emosiyaların yaranmasından əvvəl çox vaxt hər hansı əşyanın vəziyyətinin qavranılması, subyekt üçün onun yaxşı və ya pis kimi intellektual dəyərləndirilməsi (qiymətləndirilməsi) lazım gəlir. Bunlar emosiyaların modallığını izah edir. Bundan başqa, bir çox nitq aktları müxtəlif növ emosiyalarla və ya adresatda müəyyən emosiyalar oyatmaq arzusu ilə formalaşır.

Dilçilikdə danışanın emosiyalarının ifadəsi situasiyalarında dinləyenin mütləqiyyəti və ya faktativliyi ilə bağlı müxtəlif fikirlər vardır. Ş.Balli hesab edir ki, affektiv sözləmlərin vacib olan məqsədlərindən biri danışanın subyektiv (daxili) aləmini ifadə etmək və ya dinləyənə təsir etmək üçün lazımi dil vasitələrindən istifadə etməkdir.

Dilçilərin bir çoxu bu qənaətə gəlir ki, emosiyalar dildə onun formaları ilə ifadə olunur, bu bilavasitə (siqnal şəklində) deyil, dolayı yolla vəziyyətlərin təsviri şəklində ifadə olunur.

Dil nəinki təfəkkür elementlərini, həmçinin hissləri, duyğuları da ifadə edə bilir. Emosionallıq ifadə edən dil vasitələrini intellektual nitqdən ayrı təsəvvür etmək düzgün deyil. Danışan düzgün anlaşılmaq və adresata təsir etmək istəyir.

Dildə emosionallığı bildirən, hiss və duyğuları ifadə edən dil vasitələrindən biri və hətta ən əsası nidalardır. Nidalar öz növbəsində subyektin emosional vəziyyətini təsvir etmir, ona siqnal verir.

Hər hansı bir dildəki nida həmin xalqa mənsub olan kollektiv tərəfindən başa düşülən kommunikativ məzmunu malikdir.

Nidalar qeyd etdiyimiz kimi, hiss və duyğuları ifadə edən sözlərdir və çoxmənalılığa malikdir. K.Hacıyev "Azərbaycan dilində xüsusi nitq hissələri" kitabında modal sözlərdə olduğu kimi nidalarda da cümlənin daxilində danışanın öz fikrinə münasibət bildirmə xüsusiyyətinin olduğunu qeyd edir. Lakin onun fikrincə, nidalar bunu birbaşa deyil, dolayı yolla ifadə edir [4, s. 165]. İ.İ.Meşaninov qeyd edir ki, cümlənin ayrılmış üzvlənməyən hissəsi cümlənin digər üzvləri arasındakı əsas münasibətləri dəyişmir. Onlar cümlənin əsas sərhədlərini təşkil edən hissələrinə daxil deyil. Onların vasitəsilə bütünlükdə söyləmin ümumi koloriti, ekspressivliyi və s. verilir. Belə hisslərlə danışan münasibətini və ya emosional-iradi ifadəsini ötürür. Onlar verilmiş nitq seqmentinin ümumi ideyasını ümumi kontekstin məzmununun ideyası ilə birbaşa əlaqədə olaraq öz semantik mənalərini qoruyub saxlayırlar. Tədqiqatçının fikrincə, emosional-iradi məna daşıyan köməkçi sözlərə nidaları aid etmək olar. O, bunların cümlənin əsasında yalnız heç bir üzvü ilə əlaqəsi olmadığını, ümumilikdə bütöv cümlənin məzmununa aid olduğunu qeyd edir [9, s. 158].

Təcrid olunmasına baxmayaraq, nidalar bütöv söyləmin ümumi mənası ilə əlaqəli olur, cümlənin ümumi məzmununa uyğun olaraq istifadə olunur. Bununla yanaşı, dil materialının təhlili göstərir ki, emosional çalarlar, danışanın iradi xüsusiyyətlərini göstərməklə yanaşı, həmçinin cümlənin

modal imkanını da inkişaf etdirir. İ.R.Qalperin vurğulayır ki, söyləmin subyektiv qiymətləndirici modallığının birbaşa və bilavasitə ifadəçisi kimi nidaları da qeyd etmək lazımdır.

Vacib olan məqamlardan biri də belə söyləmlərdə subyektiv modal mənaya uyğun intonasiyanın verilməsidir. Məhz intonasiya bu dil vasitələri ilə birlikdə semantikanın (inam, inamsızlıq, şübhə, razılıq və s.) modal ifadə vasitəsi hesab edilir. V.V.Vinoqradovun qeyd etdiyi kimi, bəzi affektiv söyləm tiplərində ötürülənin qrammatik, leksik-semantik ayrılmazlığında intonasiya onların mənasını müəyyən etməkdə əsas rol oynayır [6, s. 58].

Nidalar semantik cəhətdən çoxmənalılıq ifadə edə bilir və buna görə də onların dəqiq semantik mənalının aydınlaşmasında mətn, intonasiya mühüm rol oynayır.

M.Hüseynzadə nidaların subyektiv daxili aləmi ilə bağlı olduğunu, hiss və həyəcanını, duyğularını, istək və arzularını, hiddət və nifrətini, coşğunluğunu, nəşə və kədərini təzahür etdirən vasitə olduğunu göstərir [5, s. 273-274].

Nidalarda subyektiv obyektə münasibəti əks olunur. Nidalar hiss, həyəcan bildirməklə həmçinin cümlə daxilində sözü gedən məsələyə də şəxsin münasibətini bildirmiş olur. Morfoloji əlamətə malik olmayan nidalar söz-cümlə funksiyasında işləyə bilər. Bu xüsusiyyəti, yəni cümlə şəklində çıxış edə bilməsi onun həm də cümlənin əsasını təşkil edən xüsusiyyətlərdən biri olan modallıq bildirməsi deməkdir.

İnsan hiss, duyğularını bildirərkən bunlar əvvəlcə insanın beynində şüurlu surətdə yaranır. K.Hacıyev bununla bağlı yazır ki, nidalar ixtiyari, şüurlu söylənilir və anlaşılmaya, ünsiyyətə xidmət edir, bununla yanaşı ekspressiv funksiya daşıyır [3, 4, s. 158].

Modal mənə daşıyan nidaların istifadəsi subyektiv modallığın semantik sahəsi və emosiyaların semantik sahələrinin kəsişmə zonasını əhatə edir. Burada da V.V.Vinoqradovun nidalar və modal sözlərin yaxınlığı məsələsi haqqında dediyi sözlərə diqqət yetirsək, görürük ki, o, güclü subyektiv çalarlığına görə modal sözləri və nidaları yaxınlaşdırır [6, s. 67]. Nidaların bəzi hallarda yalnız emosional deyil, həm də modal keyfiyyətlər daşması adresatın iştirakının vacib olduğu nitq situasiyasının xarakteri ilə bağlıdır. Nitqin dialoji xüsusiyyəti nidaların həmsöhbəti danışanın ehtiyac duyduğu qiymətləndirmələr dairəsinə cəlb etməsinə, əlaqə funksiyasını yaratmasına xidmət edir. Danışanın fikrə münasibəti çoxşaxəliliyi, mürəkkəbliyi ilə seçilir. Onun məzmununa və ifadəsinə nitq situasiyasının izi, ünsiyyətin forması, nitqin növü və s. yerləşdirilir (yəni adresatın iştirak edib və ya etməməyi (dialoq-monoloq) onun yaxınlığı və ya uzaqlığı, fəal və ya qeyri-fəallığı).

Nidaların modal funksiyalarını daha geniş tədqiq edən İ.R.Qalperin qeyd edir ki, nida bir nitq hissəsi kimi hissləri birbaşa deyil, şüurumuzdan keçən bir proses kimi hisslər haqqında məlumatı çatdırır. Bu spontanlığın deyil, dil vasitələrinin istifadəsinin məqsədyönlülüyünün sübutudur. Nida öz mənalı ilə nəinki cümləni, bütövlükdə söyləmi bəzəyir. Bununla yanaşı, təkrarlanaraq fikrə müəllif subyektiv-qiymətləndirici münasibətini ifadə etməyə başlayır və bununla da mətnin modallıq kateqoriyasına çevrilir. Emosionallıq bildirən nidalar mətn daxilində modallığın ifadə vasitəsi kimi çıxış edir. Bu nidalar vasitəsilə müsbət və mənfi modal mənalı ifadə oluna bilər: ağrı, heyranlıq, heyranlıq, bezdirmə, məyusluq, rəğbət, nəzakət, etiraz, istehzal münasibət, qəzəb qorxu, çaşqınlıq, qıçılma və s. Bəzən eyni nida müxtəlif kontekstlərdə müsbət, həm də mənfi modal mənalı ifadə edə bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, bu modal mənalı çox vaxt leksik vahidlər və intonasiya ilə birgə fəaliyyət göstərir. Bəzən dilçilikdə bunları polimodal vasitələr də adlandırırlar. Nidalar implisit modal ifadə vasitəsi olmaqla yanaşı, bəzən qəsdən nidaların istifadəsi mətnin gizli mənasını açmağa kömək edir. Cümlənin modal mənalı danışanın, yazıcının mətnə təsvir olunan nitq situasiyasısının emosional reaksiyasıdır. Nidaların iştirak etdiyi cümlələrdə söyləmin məzmunu subyektiv nitqinin emosional münasibətini göstərir. Subyektiv nitq situasiyasının müxtəlifliyi emosional nidaların fərqli mənalılığından irəli gəlir.

Modallıq kateqoriyası ayrı-ayrı cümlələrdə, kontekstdə, söyləmlərdə və mətnə reallaşır. İstənilən cümlə modal mənanı ifadə etdiyi üçün emosional nidalar subyektiv modallığı bildirir və ətraf aləmə danışanın emosional münasibətini əks etdirir və subyektiv nitqinin məzmununu ekspressiv

qiymətləndirir. Nida cümlələrinin modallığı və onların modal mənaları mətndə digər vasitələrlə ifadə oluna bilər ki, bu tip cümlələrin modal funksiyasının təhlili və araşdırılması məqsədilə kontekstin bəzi göstəricilərini nəzərdən keçirmək lazım gəlir:

- 1) Emosional reaksiya bildirən situasiyanın təsviri;
- 2) Müəllif interpretasiyasının və vokal jestin xarakteristikası (vokal jestin nominasiyası və emosional vəziyyətin nominasiyası);
- 3) Emosional nidanı müşahidə edən jest və mimikanın təsviri;
- 4) Emosiyanın subyektinin davranışının verbal və qeyri-verbal (nitqdaxili və nitqxarici) təsviri.

Hiss, həyəcan bildirən nidaların subyektiv modallığı danışanın söyləmin məzmunundakı hadisələrə emosional reaksiyaları şəklində özünü göstərir. Nidalar ekspressivlik, emosionallıq və subyektivlik ifadə edə bilər. Nidalar əsas nitq hissələrinə daxil olmayan nitq hissəsidir. Cümlə üzvlərindən təcrid olunmuş hissəsində qalır və ya özü cümlə kimi çıxış edə bilər. Bu məqamda nidalar ətrafa emosional və emosional-iradi reaksiyaların ifadə olunmasında iştirak edir. Nidalar cümlədəki fikrə əlavə emosional və ekspressiv çalar verən modal sözlərə oxşayır və bu xüsusiyyəti onları bir-birilə yaxınlaşdırır. Nidalar nitqin üç semantik sahəsinə təsir edir: emosional qiymətləndirməyə, iradənin ifadəsinə, etiketlərə.

Emosional qiymətləndirici nidalar semantik cəhətdən sadə (təkmənalı) və diffuz (çoxmənalı) ola bilərlər. Diffuz semantik funksiyalı nidalar müxtəlif daxili hal-vəziyyətin ifadəsində istifadə oluna bilər. Belə nidaların semantik mənalalarının dəqiqləşdirilməsində intonasiya, mimika, jestin və s. rolu vardır. Emosional nidaların ekspressiv mənası müxtəlif söz və söz birləşmələri ilə güclənə bilərlər. Bəzən nidalar cümlədə başqa sözlərlə əlaqəyə bilirlər: məsələn, əvəzliliklərlə.

Nidalar cümlənin ekvivalenti, modal komponenti və onun tərkib hissəsi kimi çıxış etmək imkanına malikdir. Demək olar ki, bütün nidaların cümlənin ekvivalenti funksiyasını yerinə yetirmək imkanı var və onlarda söyləmin gücü olur, özünəməxsus intonasiyası ilə seçilir.

Nidaların modal sözlərə oxşarlığı vardır. Lakin nidalar hər hansı hissi daha emosional çatdırır. Eyni nida müxtəlif nitq situasiyalarında müxtəlif cür səslənir. Ə.Dəmirçizadə "Dilin lügət tərkibi və qrammatik quruluşu" kitabında nidanın təsəvvürlərin deyil, duyğuların ifadəsi kimi işlənən sözlər olduğunu vurğulayır. M.Adilova görə, nidalar hiss, duyğularla bərabər, həm də fikir bildirir, ax, ey, of, oxx və s. səs kompleksləri bütöv cümlələr kimi müəyyən bir fikri bildirir [1, s. 270]. Nida cümlələrinin modal funksiyalarını konkret mətn daxilində araşdırmaq daha aydın olardı. Nidalarla dinləyənlə təsir etmək mümkündür və danışq zamanı fikrin, mənanın ifadəsinə xidmət edir. Nida insanın daxili aləmi ilə bağlı olub, hiss və duyğularını, subyektin obyektə münasibətini bildirir. Belə ki, nidalarda münasibət bildirmə modal sözlərdən fərqli olaraq dolayısı yolla (hisslərlə) verilir:

– *Oho, xoş görmüşük, qardaş! – deyərək qaraqaş, qaragöz, nazik, qarabağ gənci salamladı. Yaxınlaşıb görüşdü və xanımlardan son dərəcə sadə və görkəmli qızı gördükdə əlavə etdi. –Oho, bu gün nə xoş gündür, Afaq xanımı da görmək olarmış* [12, s. 212].

Mətn hissəsində görüldüyü kimi "oho" nidası iki dəfə işlənmiş, hər ikisində də danışan sevincini bildirməklə, vəziyyətə müsbət qiymətləndirici məmnunluğunu ifadə etmiş olur.

Digər nümunələrə diqqət edək:

– *Bıy, bıy bunda bir sözə bax! – Hökümə xala sakit olmadı, – a balam, tərifləyənlərdən biri elə sən deyildin?! Nə oldu belə üzün döndü?!* [12, s. 140].

Verilmiş nümunədəki *bıy* nidası əsərdəki obrazın təəccübünü göstərir, diqqətlə baxsaq, nidanın iki dəfə təkrarlanması, obrazın sakit olmamağı (leksik vasitələrlə verilmişdir) həmçinin onun qəzəbini də ortaya çıxarmış olur.

Eh....oğullarım...onu bir görəydiniz, arvad deyil, bir tər lan balası idi...Bir göyərçin idi, qara tüklü papağın altından üzü bir ay kimi işıq verirdi.....Nə deyim fəlayə! [12, s. 198].

Burada *eh* nidasının bir təəssüflük bildirdiyini müəyyən etmək üçün ümumi kontekstə də nəzər salmaq lazım gəlir. Təsvir olunan obrazın xüsusiyyətlərinin (göyərçin idi, ...üzü bir ay kimi işıq

verirdi və s.) keçmiş zamanda verilməsi ilə də müəllif artıq bu cəhətlərin qalmadığını məyusluqla ötürür. Nidalar cümlədə ifadə olunan modal mənaya uyğun olaraq danışanın əhval-ruhiyyəsini bildirən sözlərdir. Nidalar nitqin məzmununa emosional münasibəti müxtəlif cür ifadə edə bilir. F.Cahangirov nidaları modallığın fonetik ifadə vasitələrinə daxil edir. Onun fikrincə, ilk növbədə hər bir nida özü-özlüyündə müəyyən əhval-ruhiyyə bildirir, ikincisi, emosiyaların gərginliyindən, gücündən asılı olaraq nidalarda fonetik dəyişikliklər baş verə bilər. Emosional münasibətin təsiri ilə nidaların semantik mənasının dəyişməsinin bir tipi onun təkrar işlədilməsi hesab olunur. Həmçinin o, əlavə edir ki, nidalar modal mənalara heç nə əlavə etmir, sadəcə, danışanın nitqin məzmunu ilə əlaqədar keçirdiyi əhval-ruhiyyəni bürüzə verir [11, s. 81-82].

YEKUN NƏTİCƏ

Bütün deyilənlərdən belə nəticəyə gələ bilərik ki, nidalar fikrin məzmununa danışanın emosional, ekspressiv, dəyərləndirici münasibətini göstərərək subyektiv modallığı reallaşdırır. Onlar modal mənalar ifadə edir, reallığa bu və ya başqa formada münasibət göstərir. Sadəcə, nidalardakı subyektiv modallıq birbaşa deyil, dolayısı yolla hisslər ilə ifadə olunur. Çox vaxt da semantik mənasını kontekst daxilində tapa bilər. Çoxmənalılıq daşıyaraq müxtəlif modal mənaların yaranmasında iştirak edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Adilov, M. Dilçilik problemləri / M..Adilov, Z.Verdiyev, F.Ağayeva – Bakı: Elm, – 2019. – 328 s.
2. Cahangirov, F. İngilis və Azərbaycan dillərində modallığın struktur semantik tədqiqi (müqayisəli tipoloji tədqiqat) / F.Cahangirov. – Bakı: – 2005. – 311 s.
3. Dəmirçizadə, Ə.M. Dilin lüğət tərkibi və qrammatik quruluşu / Ə.M. Dəmirçizadə.– Bakı: – 1965. – 50 s.
4. Hacıyev, K. Azərbaycan dilində nida / K.Hacıyev.– Bakı: Nurlan,– 2005. – 215 s.
5. Hüseynzadə, M. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya (III cild) / M.Hüseynzadə. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. – 279 s.
6. Виноградов, В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке / В.В.Виноградов. Избранные труды. Исследования по русской грамматике, –Москва: – Наука, – 1975, – с. 53-87.
7. Галкина-Федорук, Е.М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке / Е.М. Галкина-Федорук. Сборник статей по языкознанию. – Москва: – 1968. – с. 102-103.
8. Мещанинов, И.И. Члены предложения и части речи / И.И.Мещанинов. – Ленинград: Наука. Ленингр. Отд-ние.,– 1978. – 387 с.
9. Панфилова, В.З. Категории модальности и ее роль в конструировании структуры предложения и суждения / В.З. Панфилова. ВЯ: – 1977. №4, – с. 37-38.
- 10.<https://cyberleninka.ru/article/n/vilgelm-fon-gumboldt-vnutrennyaya-forma-yazyka-kak-otrazhenie-samobytnosti-etnicheskoy-kultury/viewer>
- 11.https://muhaz.org/pars_docs/refs/107/106136/106136.pdf
- 12.http://anl.az/el/i/im_se1.pdf

SUBJECTIVE MODALITY: THE ROLE OF EXCLAMATIONS IN THE FORMATION OF SUBJECTIVE MODALITY

K.A. Mammadova

Modality is a grammatical-semantic category that reflects the speaker's attitude to the idea expressed the attitude of the expressed idea to objective reality. There are 2 types of modality: objective and subjective. Subjective modality is the speaker's assessment of the described facts and events. It is an expression of his certainty, uncertainty, his agreement, his dissatisfaction, his concern, his positive and negative evaluation. A participant in a communicative act in accordance with his intention and emotional state, carries out various modal assessments of the information transmitted in his speech and expresses his emotional reactions. Modal reactions are closely related to the emotional state of the speaker. One of the linguistic and most importantly means of expressing emotionally in language. Expressing feelings and emotions are exclamations. Exclamations reflect the attitude of the subject towards the object. In addition to expressing feelings and excitement exclamations express a person's attitude to an idea within a sentence.

Keywords: *subjective modality, emotion, interjection, modal words*

СУБЪЕКТИВНАЯ МОДАЛЬНОСТЬ: РОЛЬ ВОСКЛИЦАНИЙ В ФОРМИРОВАНИИ СУБЪЕКТИВНОЙ МОДАЛЬНОСТИ

К.А. Мамедова

Модальность грамматическая, семантическая категория, выражающая отношение говорящего к содержанию его высказывания, отношение содержания высказывания к действительности. Модальность делится на 2 типа: объективная и субъективная. Субъективная модальность это оценка говорящим описываемых фактов и событий. Это выражение его уверенности, неуверенности, беспокойства, положительной и отрицательной оценки. Участник коммуникативного акта в соответствии со своим намерением и эмоциональным состоянием осуществляет в своей речи различные модальные оценки передаваемой информации и сообщает о своих эмоциональных реакциях. Модальные реакции тесно связаны с эмоциональным состоянием говорящего. Одним из языковых средств, а точнее важнейшем средств выражения эмоциональности, выражающий чувств и эмоций в языке являются восклицания. В восклицаниях отражается отношение субъекта к объекту. Восклицания выражают чувство, волнение а также выражают отношение человека к идее в предложении. Восклицания имеют возможность выступать как эквивалент предложения, как модальный компонент предложения, как составная часть предложения.

Ключевые слова: *субъективная модальность, эмоция, междометие, модальные слова*